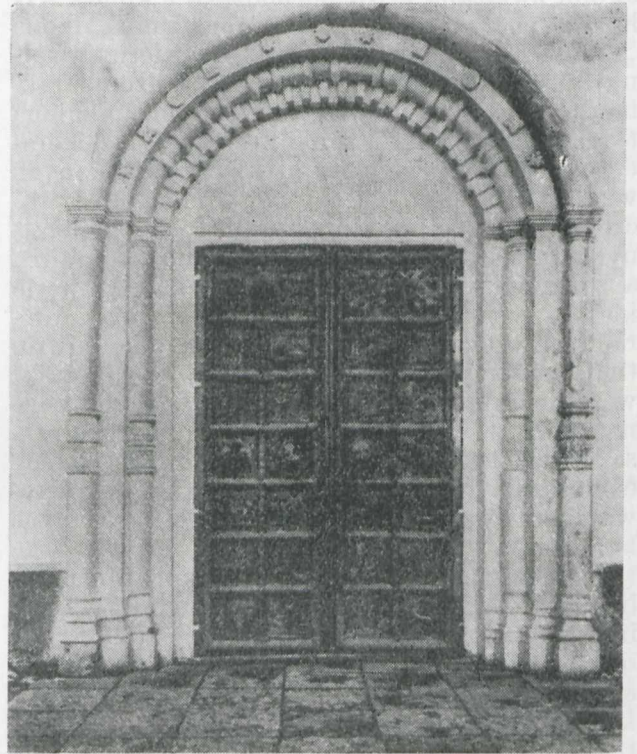

Nowogrodzka cerkiew Św. Sofii, fundacja ks. Włodzimierza Jarosławowicza, zbudowana w l. 1045–50 na miejscu starszej cerkwi z drzewa dębowego, wzniesionej już około r. 989 przez pierwszego bpa nowogrodzkiego Joachima Korsuńczyka, ozdobionej trzynastoma kopułami, a zniszczonej przez pożar w r. 1045. N. C., w której mieściły się początkowo m. in. także

Ryc. 199. Nowogród Wielki. Sobór Św. Sofii. Drzwi nowogrodzkie, wg Grabarja

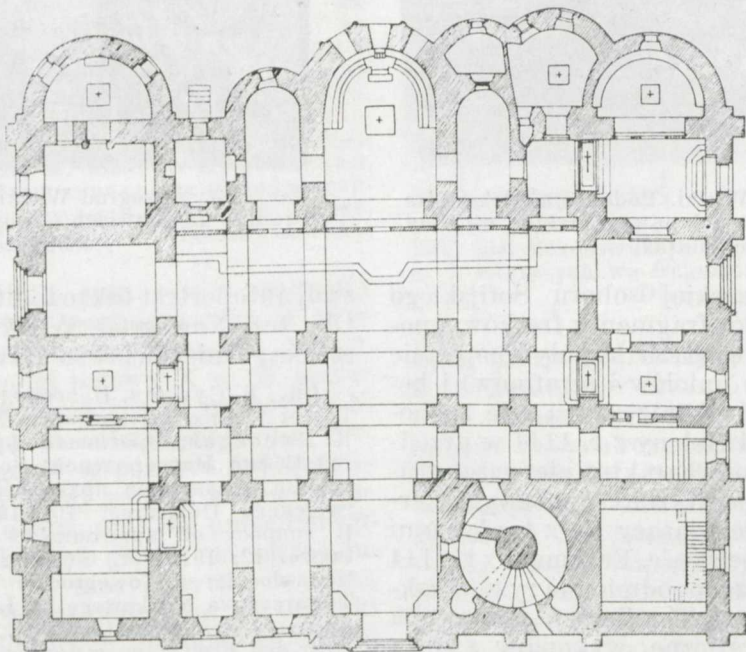
groby książęce, stała się wkrótce, jako cerkiew arcybpów nowogrodzkich, zarówno głównym widomym miejscem życia kult. i polit., jak i palladium państwa i miasta Nowogrodu W. Podczas ostatniej wojny budynek został mocno uszkodzony.

Części dobudowane w okresach późniejszych, głównie już w w. XI i XII, zasłoniły i zmieniły wygląd pierwotny i jasną konstrukcję soboru, który jako fundacja książąt mocno związanych z Kijowem wielkoksiążęcym oraz hołdujących wzorom i tradycjom kijowskim pod niejednym względem wzorowany jest na kijowskim soborze Św. Sofii (ob.), jakkolwiek różni się od niego samą koncepcją architektury i jej stylem. Plan, bez kwestii przejęty z planu soboru kijowskiego, jest znacznie przekształcony. Prostokątny budynek pięcionawowy, w którym kierunek poprzeczny jest nie mniej silnie uwypuklony niż kierunek w głąb, kończy się trzema bardzo mocno występującymi apsydami. Wnętrze, nad którym góruje swoimi rozmiarami i siłą światła

Ryc. 200. Nowogród Wielki. Cerkiew Św. Sofii. Widok od północnego wschodu, wg Grabarja

sposób powstają wyraźne kontrasty między przestrzenią mocno oświetloną a słabiej oświetlonymi jednostkami bocznymi pod sklepieniami i między słupami; dzięki temu wzmacnia się wrażenie materialnej, masywnej plastyczności całego wnętrza i jego części: ścian i sklepień, luków, filarów i pilastrów oraz empor, otaczających przestrzeń środkową z trzech stron (miejsce dla księcia i jego otoczenia w czasie nabożeństwa). Malowniczą zmienność i płynne przejścia, typowe dla wnętrza Św. Sofii kijowskiej, zastąpiła tutaj określona plastyczność. Ujęciu i traktowaniu wnętrza odpowiada charakter zewnętrznej strony budynku, którego ściany, pierwotnie nie tynkowane, rozczłonkowane są — odpowiednio do układu i konstrukcji wnętrza — na szersze i węższe pola przy pomocy wysokich pilastrów-szkarp. Pola owe zakończone są u góry na przemian półokrągłymi lunetami i trójkątnymi przyczółkami, a nad nimi położony jest falisty dach „po zakomaram”. Wysoka, zwarta, surowa i ciężka, pozbawiona wszelkiej ozdoby bryła gmachu (jedynie na bębnach kopuł, pierwotnie biz., tj. półkulistych, umieszczone są proste fryzy arkadowe) bez przybudówek późniejszych musiała, zwłaszcza w otoczeniu gmachów drewnianych, robić niezwykle monumentalne wrażenie. W jej ukształtowaniu i srogiej zwartości dochodzą w każdym razie do głosu echa rodzimej architektury drewnianej (odezwały się one nawet w Sofii kijowskiej, jak o tym świadczy

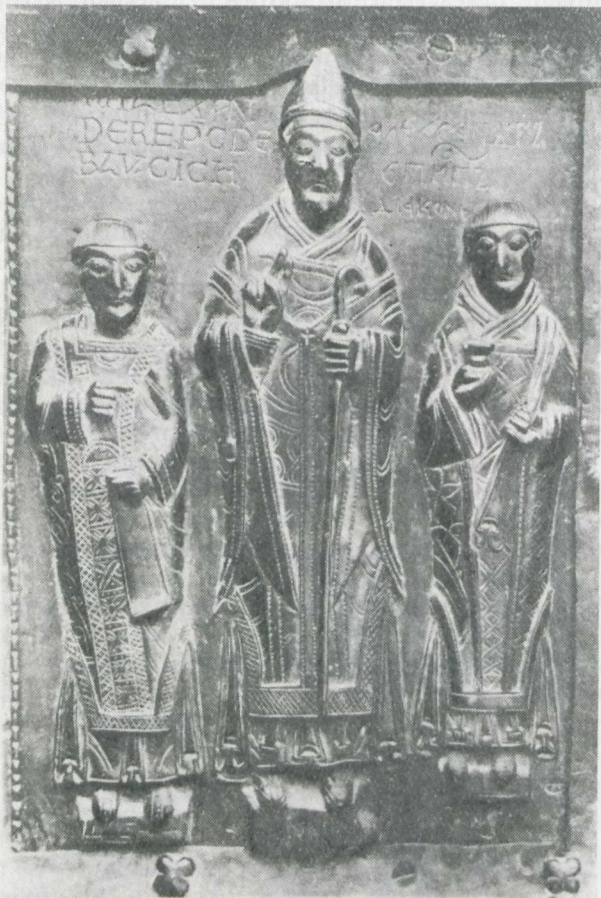

Ryc. 201. Nowogród Wielki. Plan soboru Św. Sofii, wg Grabarja

przestrzeń środkowa pod główną kopułą i jej przedłużenie przed ołtarzem i w apsydzie środkowej, podzielone jest na dużą ilość prawie samodzielnych jednostek przestrzennych, mieszczących się na emporach nad nawami bocznymi i w części zach., jak i pod emporami. W ten

liczba 13 kopuł, odpowiadająca 13 kopułom pierwotnej drewnianej Sofii nowogrodzkiej), tak samo jak w stosowaniu mocnych pilastrów zewnętrznych należy się dopatrywać elementu pochodzenia rom., naturalnego w nowogrodzkim środowisku handlowym, położonym niedaleko

ziem Europy środkowej. Dodając do tego jeszcze wzory kijowskie, otrzymuje się wszystkie główne części składowe najstarszej monumentalnej architektury nowogrodzkiej, z których już na pierwszym etapie rozwoju ukształtowała się sztuka o cechach swoistych, stanowiących punkt wyjścia rozwoju późniejszego.

Ryc. 202. Nowogród Wielki. Podobizna Aleksandra, bpa plockiego, na Drzwiach nowogrodzkich, wg Goldschmidta

Z dekoracji malarskiej soboru Sofijskiego niewiele się zachowało: fragmenty fresków z początku XII w. we wnętrzu kopuły (popiersie Pantokratora, figury aniołów i serafinów) i bębna (postaci proroków) oraz grupa (źle zachowana) Konstantyna i Heleny z r. 1144 w przedświątyni Martirjewskim. Charakter pierwszej grupy malowideł jest hieratyczny i niezwykle archaiczny, genetycznie wiążący się z tradycjami malarstwa wschodniochrześcijańskiego. Fragment z r. 1144 natomiast wykazuje zgoła odmienne rysy. Traktowanie głowy Heleny (najlepiej zachowana część) jest czysto graficzne, wykonane z dużą wirtuozerią, nie mające analogii w ramach malarstwa struskiego. Wszystko to świadczy wymownie o różnorodności podstaw i tendencji, z których już w początku XII w. składała się sztuka nowogrodzka. Do Sofii nowogrodzkiej należą także tzw. „Drzwi korsuńskie” lub też „plockie”, importowane dzieło rom. rzeźby niem. (magdeburskiej), związane jednak z ówczesną pol.

kulturą art., gdyż ufundowane przez bpa Aleksandra (ob.) dla katedry w Płocku, gdzie też znajdowały się aż do daty (bliżej nie znanej) przewiezienia do N. Na drzwiach m. in. umieszczony jest obok portretów obu wykonawców, Riquinusa i Weismutha, także portret bpa Aleksandra; do figur tych dorobił później w N.

Ryc. 203. Nowogród Wielki. Podobizna mistrza Riquina na Drzwiach nowogrodzkich, wg Goldschmidta

swój autoportret także tamtejszy mistrz Awram. Ob. też Nowogród Wielki — sztuka; Ruś — sztuka; Gnieźnieńskie drzwi.

Lit.: B. Суслев, Новгородский Софийский собор, Труды X Археологического Съезда в Риге, М. 1900; В. Мясоедов, Фрагменты фресковой росписи святой Софии Новгородской, Записки Отделения русской и славянской археологии Русского Археологического Общества, 10, 1915; А. Капустына, К вопросу об архитектуре Софии Новгородской, там же, 12, 1918; М. Гебарович, Drzwi kościelne, tzw. plockie, w Nowogrodzie Wielkim, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 3, 1923; А. Некрасов, Великий Новгород, М. 1924; N. Brunov, Über den Breitraum in der christlich-orientalische und altrussische Baukunst, Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst, 4, 1927; А. Goldschmidt, Die frühmittelalterlichen Bronzetüren von Novgorod und Gnesen, Marburg 1932; М. К. Каргер, Новгород Великий, М. 1946; В. Н. Лазарев, Искусство Новгорода, М.—Л. 1947; С. Давыдов, Новгород Великий, Памятники искусства разрушенные немецкими захватчиками в СССР. Сборник под редакцией И. Грабаря, М.—Л. 1948; История русского искусства, М., т. 1, 1954. [Wojślaw Mołè]